

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของเกษตรกรไทยในยุคปัจจุบันที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับโลกและในประเทศ จากสภาพอากาศและสภาพแวดล้อมที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จากภัยจากธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงได้ยากสินค้าเกษตรบางอย่างถูกตั้งเงื่อนไขการผลิตที่ไม่ปลอดภัยและถูกกีดกันจากประเทศคู่ค้า อีกทั้งต้นทุนในการผลิตสูง ราคาผลผลิตตกต่ำและขึ้นอยู่ในการควบคุมกลไกการตลาดจากพ่อค้าคนกลาง ปัญหาแรงงานภาคการเกษตรที่ถูกเคลื่อนย้ายไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและการบริการ ราษฎรที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรส่วนใหญ่เป็นผู้สูงวัยและขาดการรับช่วงต่อของกลุ่มคนหนุ่มสาววัยแรงงาน อีกทั้งพื้นที่ทำเกษตรกรรมต่อรายมีขนาดเล็กลงและถูกเปลี่ยนไปเป็นที่อยู่อาศัยและกิจกรรมอื่นๆ ในขณะที่ความต้องการด้านอาหารและพลังงานเพิ่มมากขึ้น

จากการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) ประเทศไทยจะต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งระดับโลกและในประเทศที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศทั้งโอกาสที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ซึ่งต้องคำนึงถึงภัยคุกคามและจุดแข็งที่ใช้ผลักดันการพัฒนาให้ก้าวหน้าการพัฒนาประเทศภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์จึงเป็นจุดเปลี่ยนกระบวนการวางแผนที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ตามแนวพระราชดำรัส “เศรษฐกิจพอเพียง” มี “การพัฒนาแบบองค์รวม” และเริ่มให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนา โดยน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศจากผลงานของโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริมากกว่าสามพัน โครงการ ซึ่งกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรทุกหมู่เหล่าให้ดีขึ้นในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ยากไร้ด้อยโอกาสในชนบทห่างไกล ได้ก่อคุณูปการอนอกอนันต์แก่ประเทศชาติเป็นส่วนรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการที่ได้น้อมนำพระราชดำรัสเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนของราษฎร โดยใช้หลักของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการจำลองพื้นที่ต้นแบบ

ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคม โดยได้รวบรวมผลการค้นคว้า ทดสอบ ทดลอง และทำการ
 สาธิต เพื่อเป็นแหล่งศึกษาดูงานและถ่ายทอดองค์ความรู้แก่เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา
 ตลอดจนผู้ที่สนใจทั่วไปอย่างกว้างขวาง

ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ
 ก่อตั้งตามแนวพระราชดำริ เมื่อปี พ.ศ. 2549 เพื่อเป็นตัวอย่างความสำเร็จของเกษตรกรที่น้อมนำ
 หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การปฏิบัติ โดยคัดเลือกจาก 27 หมู่บ้าน และในพื้นที่
 ชลประทาน จำนวน 10 แห่ง ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ เพื่อ
 สร้างต้นแบบความสำเร็จในพื้นที่ทำการเกษตรแบบน้ำฝน และทำการเกษตรในพื้นที่
 ชลประทาน จึงได้คัดเลือกราษฎรต้นแบบเพื่อเป็นตัวอย่างความสำเร็จ จำนวน 37 คน จากพื้นที่
 เป้าหมายซึ่งมีความพร้อมเป็นตัวอย่างแก่ชุมชนในหมู่บ้านและต้นแบบการเกษตรสำหรับพื้นที่
 ในเขตชลประทาน โดยผ่านกระบวนการในการคัดสรรตัวแทนเกษตรกรจากมติประชาคมใน
 แต่ละหมู่บ้านเพื่อคัดเลือกเกษตรกรต้นแบบของชุมชน และเกษตรกรที่ได้รับคัดเลือกเป็น
 ตัวแทนจะทำการวิเคราะห์ฟาร์มของตนเองเพื่อเลือกกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นความต้องการของ
 เกษตรกร โดยตรงและส่งผ่านความต้องการดังกล่าวให้นักวิชาการซึ่งมีความชำนาญเฉพาะด้าน
 เพื่อทำการวิเคราะห์ความเหมาะสม และจะทำการส่งเสริมขยายผลตามความต้องการของ
 เกษตรกรเป็นสำคัญ หากแต่ในบางพื้นที่ที่พบปัญหาความไม่สอดคล้องกับพื้นที่ตามลักษณะภูมิ
 ประเทศ จะได้รับคำแนะนำจากนักวิชาการพร้อมทั้งแนะนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เหมาะสม
 เพื่อให้เกษตรกรได้ทบทวนและคัดเลือกกิจกรรมดำเนินการให้เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมและ
 ตรงตามความต้องการของเกษตรกร

ในระยะต่อมาได้พัฒนารูปแบบเพื่อขยายผลสำเร็จในการส่งเสริมและขยายผลของ
 ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ โดยมีการปรับรูปแบบเพิ่มเติมองค์ความรู้โดยการฝึกอบรมและ
 ศึกษาดูงานในพื้นที่ต้นแบบต่างๆ แล้วนำมาปรับปรุงพัฒนาแปลงเกษตรของตนเองให้มี
 ความสามารถในการเกษตรแบบปรานิต และเป็นการเพิ่มผลผลิตให้มีปริมาณและคุณภาพที่
 ได้รับมาตรฐานและการยอมรับจากเกษตรกรข้างเคียง และผู้ที่สนใจขอเข้าศึกษาและดูงานกัน
 เป็นจำนวนมากในแต่ละเดือน และได้ก้าวขึ้นอีกระดับ โดยได้รับความร่วมมือจากองค์การ
 บริหารส่วนตำบลในพื้นที่ที่ตั้งของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงให้การสนับสนุนในด้านต่าง
 อาทิ งบประมาณเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มเกษตรกรในสาขาอาชีพ
 เกษตรกรรม ร่วมกลุ่มแม่บ้านเพื่อผลิตแปรรูปสินค้าทางการเกษตร ร้านค้าชุมชนเพื่อเป็นแหล่ง
 รวมสินค้าเกษตรและการแปรรูปเพื่อหาช่องทางการตลาดให้แก่ชุมชน เป็นต้นแบบของ

องค์การบริหารส่วนตำบลในส่งเสริมอาชีพเกษตรกรกรรมในแก่ราษฎรในพื้นที่และน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่ภาคปฏิบัติให้กับส่วนราชการอื่นๆทำให้รูปแบบในการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นที่นิยมกันและกระจายไปอย่างแพร่หลายทั่วทุกภูมิภาค

อย่างไรก็ตามในการส่งเสริมและขยายผลการพัฒนาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร ในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งได้เล็งเห็นแนวทางในการขับเคลื่อนศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อขยายผลสำเร็จให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่เกษตรกรในพื้นที่เป็นการเพิ่มรายได้และลดรายจ่ายต้นทุนการผลิต และถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เกษตรกรทั่วไปอย่างกว้างขวาง จึงให้ความสนใจโดยได้ประสานงานให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ เข้าไปดำเนินการในพื้นที่ต่างๆทำให้ประสบปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้านไม่เพียงพอในการขยายผลไปในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเกิดความซ้ำซ้อนระหว่างภาคปฏิบัติงานในภาคสนาม จึงได้ตั้งข้อสังเกตเพื่อค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกันในทุกภาคส่วน ทั้งนี้ในการขยายผลต้นแบบในพื้นที่อื่นๆ ทั่วทุกภูมิภาค ยังพบว่าราษฎรที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรส่วนใหญ่เป็นผู้สูงวัยและขาดการรับช่วงต่อของกลุ่มคนหนุ่มสาววัยแรงงานจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาหารูปแบบใหม่ๆ ในการส่งเสริมและขยายผล โดยการยกระดับเกษตรกรศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ให้มีความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้และเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อขยายผลสำเร็จของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ จึงได้ทำการศึกษารูปแบบการสร้างเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป

โจทย์การวิจัย

1. โจทย์วิจัยหลัก

รูปแบบการสร้างเกษตรกรต้นแบบโดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนครมีกระบวนการอย่างไร

2. โจทย์วิจัยรอง

2.1 ภูมิสังคมของเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่หมู่บ้านบริวารรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนครเป็นอย่างไร

2.2 ชุดความรู้ที่เหมาะสมที่จะนำไปสู่รูปแบบการสร้างเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร ประกอบด้วยชุดความรู้ใดบ้าง

2.3 รูปแบบการสร้างเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร ประกอบด้วยขั้นตอนอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิสังคมของเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่หมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร
2. เพื่อสร้างชุดความรู้ที่เหมาะสมต่อการสร้างเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร
3. เพื่อสร้างเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร

ขอบเขตการวิจัย

1. ด้านเนื้อหา

พัฒนาเกษตรกรศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่รอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร ให้เป็นเกษตรกรต้นแบบ โดยมีระดับของการพัฒนา 3 ระดับคือ

1.1 เกษตรกรต้นแบบในระดับบุคคล หมายถึง เกษตรกรมีความรอบรู้ในเทคนิคการทำเกษตรกรรมและสามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ต่างๆ แก้ไขปัญหาในการทำเกษตรในพื้นที่ของตนเองให้ประสบความสำเร็จได้เป็นอย่างดี

1.2 เกษตรกรต้นแบบในระดับสถาบันครอบครัว หมายถึง เกษตรกรมีความรอบรู้ในเทคนิคการทำเกษตรกรรมและสามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ต่างๆ แก้ไขปัญหาในการทำเกษตรในพื้นที่ของตนเองให้ประสบความสำเร็จและสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้ทายาทสืบทอดหรือเครือข่ายได้เป็นอย่างดี

1.3 เกษตรกรต้นแบบในระดับชุมชน หมายถึง เกษตรกรมีความรอบรู้ในเทคนิคการทำเกษตรกรรมและสามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ต่างๆ แก้ไขปัญหาในการทำเกษตรในพื้นที่ของตนเองให้ประสบความสำเร็จและสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้ทายาทสืบทอดหรือ

เครือข่ายได้เป็นอย่างดี และได้รับการยอมรับจากชุมชน มีบทบาทในการเป็นผู้นำทางความคิด และบทบาทหน้าที่ทางสังคม

2. กลุ่มเป้าหมาย

2.1 เกษตรกรศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่รอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร จำนวน 37 ศูนย์เรียนรู้

2.2 เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริจังหวัดสกลนคร

2.2.1 ผู้บริหาร	12 คน
2.2.2 นักวิชาการ	36 คน
2.2.3 พนักงานราชการ	158 คน
2.2.4 เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานขยายผล	242 คน

3. ขอบเขตด้านกระบวนการวิจัย

ระยะที่ 1 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากสภาพการดำเนินงาน สภาพปัญหาและการแก้ปัญหาในอดีตถึงปัจจุบันต่อการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของหมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร

ระยะที่ 2 ค้นหาองค์ความรู้และรูปแบบการเรียนรู้ในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของเกษตรกรต้นแบบบนฐานภูมิสังคมสร้างสรรค์

ระยะที่ 3 พัฒนารูปแบบกระบวนการสร้างเกษตรกรต้นแบบโดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ระยะที่ 4 ถอดบทเรียนและสรุปเพื่อยืนยันผลการพัฒนารูปแบบการสร้างเกษตรกรต้นแบบโดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร

4. ระยะเวลาในการดำเนินงาน

ดำเนินงานระหว่างเดือน พฤษภาคม 2555 ถึง มิถุนายน 2556

5. ขอบเขตด้านพื้นที่ ประกอบด้วย

5.1 พื้นที่ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่รอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร จำนวน 37 ศูนย์เรียนรู้

5.2 พื้นที่ขับเคลื่อนนวัตกรรม ได้แก่ แปลงพื้นที่ของเกษตรกรต้นแบบ

นิยามศัพท์เฉพาะ

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ หมายถึง ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร เป็น 1 ใน 6 ศูนย์ศึกษาฯ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริ ให้จัดตั้งขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบจำลองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในการเป็นส่วนย่อยของภูมิภาคที่สอดคล้องกับการแก้ปัญหา และศึกษาหารูปแบบ และตัวอย่างของการพัฒนาในพื้นที่ภาคอีสาน

หมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ หมายถึง หมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการในการส่งเสริมและขยายผลการพัฒนากับศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร จำนวน 27หมู่บ้าน 7 ตำบล 2 อำเภอ ในพื้นที่ 107,000 ไร่

ชุดความรู้ หมายถึง ชุดวิชาหรือชุดความรู้ด้านเกษตรกรรม โดยผ่านกระบวนการศึกษา ทดลอง วิจัย ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร และถูกนำไปใช้ในพื้นที่แปลงสาธิตต่างๆ ภายในบริเวณศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร และหมู่บ้านโดยรอบ

เกษตรกรต้นแบบ หมายถึง เกษตรกรที่มีคุณสมบัติภาวะผู้นำขั้นสูง โดยใช้สติปัญญา 7 ประการ เป็นคุณสมบัติในเบื้องต้น อันประกอบด้วย ความรู้จักเหตุ ความรู้จักผล ความรู้จักตน ความรู้จักประมาณ ความรู้จักกาลเวลา ความรู้จักชุมชน และความรู้จักบุคคล เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาความเป็นผู้นำและภาวะความเป็นผู้นำ

รูปแบบการสร้างเกษตรกรต้นแบบ หมายถึง รูปแบบ ขั้นตอนและกระบวนการในการพัฒนาเกษตรกรในพื้นที่หมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนครให้มีความรู้และสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ และเป็นต้นแบบการทำเกษตร โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางในการดำเนินงาน

ภูมิสังคม หมายถึง สภาพทางภูมิศาสตร์และสภาพทางสังคมศาสตร์ โดยสภาพทางภูมิศาสตร์หมายถึงสภาพพื้นที่ ดิน น้ำ อุตุนิยม ความชื้นตลอดจนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและสภาพทางสังคมศาสตร์ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนกลุ่มชาติพันธุ์ภูมิสังคมเกษตรกรต้นแบบ หมายถึง เกษตรกรต้นแบบในพื้นที่หมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร โดยจำแนกตามกลุ่มชาติพันธุ์และวิถีทำการเกษตร โดยอาศัยน้ำชลประทาน และทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน

ชุดความรู้การสร้างเกษตรกรต้นแบบ หมายความว่า การผสมผสานระหว่างชุดความรู้ในการทำเกษตรกรรมตามวิถีดั้งเดิมกับชุดความรู้ใหม่ที่ได้รับจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร

ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย

1. เสริมสร้างความเข้มแข็งของเกษตรกรในพื้นที่หมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนครให้พึ่งตนเองได้โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
2. ได้ฐานข้อมูลชุดความรู้ที่ได้จากการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นภูมิปัญญาไทย และภูมิปัญญาสากลอย่างเหมาะสม
3. ได้กลยุทธ์ในการขับเคลื่อนเกษตรกรต้นแบบที่เหมาะสมกับสภาพและบริบทของภูมิสังคม
4. ได้เกษตรกรต้นแบบที่พึ่งตนเองได้โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม